

Иво Андрић

ПУТ АЛИЈЕ ЂЕРЗЕЛЕЗА

ЂЕРЗЕЛЕЗ У ХАНУ

У хану, код вишеградске ђумрукане, сакупило се, мало-помало, доста путника. Мали притоци Дрине набујали су и однијели дрвени мост на путу у Прибој и подровали путе-ве на неколико мјеста. Мост су градили тесари, а пут оправљали аргати и робијаши. А сви који су из Сарајева путовали на исток, заустављали су се у хану крај ђумрукане и чекали да се догради мост и како-тако оправе путеви.

Огромни стари хан у облику правокутника био је пун као шип. Собе су биле уске и збијене као ћелије у саћу, а испред свих соба околно-наоколо ишла је уска и климава дрвена диванана; по њој су без престанка шкрипали и одјекивали кораџи путника. Цио је хан заударо шталама и браветином, јер су се у дну авлије сваки дан клали овнови, а коже им се сушиле, разапете по зидовима.

Разнолика су била чељад која су ту запела на свом путу. Суљага Диздар, са тројицом арачлија, који је путовао службено. Два фратра из Крешева који су ишли у Стамбол на неку тужбу, шта ли. Грк калуђер. Три Венецијанца из Сарајева и с њима млада и лијепа жена. Казивало се да су посланици из Млетака који иду копненим путем на Порту; имали су и тескеру од паше из Сарајева и заптију да им иде наруку, али су се држали повучено и изгледали отмено и сумњиво. Трговац, Србин из Пљеваља, са сином, високим шутљивим младићем, нездраво црвених образа. Два трговца из Ливна и кириције им. Неки бегови, Посављаци. Један блијед питомац војне школе у Цариграду са стрицем. Три Арнаута, салебције. Један Фочак што продаје ножеве. Један перверзан индивидуум који се казује хоџа из Бихаћа, а уистину чини се да путује свијетом куд га воде мутни и страшни нагони. Арапин који продаје лијекове и записе, наките од корала и прстење на које сам урезује иницијале. И читава гомила кириција, џамбаса, претрглија и Цигана.

Осим ових странаца, сједили су у кахви поваздан домаћи младићи, богати и докони Турци. И поваздан се чула шала, смијех, пљесак, глас дефа и шаргије или зурне, звук коцака на сухој дасци од игре шешбеш, роктање и цика путене и беспослене чељади. Фратри нису ни исходили из своје собе, а Венецијанци само на кратке шетње, и то сви заједно.

Међу посљедњима је стигао Ђерзелез. Пјесма је ишла пред њим. На бијелу коњу крвавих очију, он је јахао раванлуком, црвене су ките б ле бијелца по очима, а дуги, чистим златом везени чевкени на Ђерзелезу сјали су и поигравали на вјетру.

Дочекало га ћутање, пуно удивљења и поштовања. Он је носио славу многих мегдана и снагу која је улијевала страх; сви су били чули за њега, али га је мало ко видио, јер је он пројахао своју младост између Травника и Стамбола.

Око капије се сакупише странци и домаћи. Слуге му прихватише коња. Кад сјаха и пође према капији, видјело се да је необично низак и здепаст и да хода споро и раскорачено као људи који нису навикли да ходе пјешнице. Руке су му биле несразмјерно дуге. Назва набусито и нејасно *мерхаба* и уђе у кахву. Сад кад је сишао с коња, као с неког пиједестала, поче да се губи страх и респект и, као да се изједначио с осталима, почеше му прилазити и започињати разговор. Он је радо разговарао, заносећи мало на арнаутску, јер се много година врзао око Скопља и Пећи. У говору је био невјешт, сваки час му је недостајала ријеч, као што то бива код људи од дјела, и онда би ширио своје дуге руке и кружио прецрним очима, као у кунића, у којима се није разликовала зјеница.

За неколико дана посве је ишчезао чаробни круг око Ђерзелеза; један по један, приближавали су му се ови бјелосвјетски људи с несвјесном жељом да се с њим изједначе, или да га подреде себи. А Ђерзелез је с њима пио, јео, пјевао и коцкао се.

Већ сутрадан је угледао Венецијанку гдје улази с пратњом у одају. Накашљао се и ударио руком по кољењу и двапут је викнуо за њом:

– Аман!

Ђерзелез је плануо. Он је скакао од саме помисли да се ти њежни зглобови крше у његовим прстима. Бол му је задавала та њежност и љепота у његовој близини. Ђерзелез се занио и, наравно,

постао смијешан. Грађани и скитнице су му одмах стали прилазити с те слабе стране. Стали су га свјетовати, наговарати, одговарати и задиркивати, а он је само блажено ширио руке и сијевао очима.

Уто се догоди да од Рогатице стиже и Богдан Цинцарин, пјевач познат у по Босне; чим он запјева, освоји одмах и занесе вас хан. И фратри су послушнички иза прозора, а Ђерзелез изгуби мјеру и памет. Распасао се и ознојио, па сједи међу мјештанском момчади и ханским гостима, пред њим сир и ракија; они се измјењују, одлазе и долазе, а он без престанка пије, наређује и пјева, криво и ниско, својим тешким и предубоким гласом. Алчаци се ругају с њим већ без имало страха и обзира. Богдан Цинцарин, млад а посиједио, бацајује главу (горња му усна лагано подрхтава) и пјева, пјева, а Ђерзелезу се чини да му душу вуче и да ће, сад н, издахнути од превелике снаге или превелике слабости. А онај лоло Фочак сједи до њега и руга му се да се сви криве од смијеха, само га Ђерзелез блажено, разрогачено гледа, грли и цјелива у раме, док му он без престанка пуни главу о кауркињи. Хоће да иде по њу, да је отме и посади крај себе. Ханџија се већ прибојава скандала, али га Фочак са објешеначким, надмоћним смијешком зауставља.

– Куд ћеш, болан? Није оно ханџиница с Метаљке, а ни џизлија сарајска. Госпоско је оно, хееј!

А Ђерзелез сједа покорно као дијете и наставља да пије, пуши, пјева и плаћа, док му се и момчић што послужује кревели изнад главе.

Два дана теревенчи Ђерзелез с друштвом и дозива Венеџанку и уздише и прича свима своју љубав, муцаво, нејасно и смијешно; људи га тапшу

по рамену, лажу да му је поручила ово или оно, а он се одмах диже да иде по њу, док га Фочак, који је потпуно завладао њим, не заустави и посади, свјетујући га и магарчећи, да се вас хан тресе од смијеха.

Трећег дана, некако о ужини, порјечкаше се Фочак и Ђерзелез, безразложно, као људи у пићу и беспослици. Фочак се шеретски уозбиљио.

– А као зашто да не би она могла и моја бити?

– Јок, јок, џанум! – дере се Ђерзелез, а лице му сја од заноса што му је неко оспорава и што може да се за њу бори.

– Богме, ко прије дјевојци оног и дјевојка – увјерава један са стране.

– Крила да имаш, крила да имаш, море! – вришти Ђерзелез Фочаку, уносећи се и казујући више рукама него ријечима.

– А ви се потеците; метнућемо јабуку на кошију, па ко прије јабуци онога је дјевојка – свјетује их посве озбиљно један Мостарац, удешавајући тако договорену комедију.

Ђерзелез одмах ђипи на ноге, омахну око себе спреман да се бије, да трчи или баца камена, не знајући више шта ради ни зашто ради и сав пресрећан да је дошао час кад ће снага да проговори.

Изиђоше на раван, пред хан. На дирек од љуљашке објесише о концу увелу црвену јабуку, затегоше канап испред двојице тркача и искупише се сви, подгуркујући један другог и неприкривено се смијући. Једни се ужурбали око тркача, а други гледају издаље. Фочак засукује рукаве и нагони у смијех све око себе, а Ђерзелез се раскопчао и главу повезао чеврмом, па дошао још здепастији и мањи.

Једни се кладе за Ђерзелеза, други за Фочака. Мостарац даде знак; канап пуче, а оба тркача јурнуше.

Лети Ђерзелез као крилат, а Фочак се након два-три корака зауставио и тапће ногама на мјесту, као кад варамо дјецу да трчимо тобоже за њима. Ђерзелез трчи као да земљу не дира, Фочак тапше рукама, а гледаоци се савијају од смијеха. Пљесак, врисак и смијех.

– Ха, Ђерзелезе!

– Ачкосум, магарче!

– Ха, потеци, Ђерзелезе, соколе!

– Аферим, кењчино!

Одмиче Ђерзелез и бива све краћи, као да му ноге улазе у тијело. Подузела га бијесна снага, чини му задовољство овај напор, мека ледина и свјежа струја зрака. Чини му се као да осјећа за собом непрестано топот свога противника и то га подстрекава и гони. Кад б код дирека, маши се руком за јабуку, али алчаци објесили јабуку хотимице високо па је не дохвати први пут, него се мораде заскочити и онда је отрже с концем заједно.

Међу гледаоцима урнебес. Једни тару сузе, а други полегли по трави па се само ваљају од смијеха. Дебели бег из Посавине држи се рукама за трбух и отхукује. И сухи, службени Диздар-ага стао на капију па се смије крезубим устима.

Ђерзелез је стајао часак онако с јабуком у руци, а онда се окрену, видје да нема Фочака и одмјери их, као да их из даљине боље види. Нису му могли разабрати израз лица, али тај поглед је био опасан. У један час као да сви осјетише да су претјерали. Даљина и одстојање су му враћали све што је изгубио у друштву с њима. Сад кад је био три

стотине корака далеко од њих и ваљао се према њима, мрк и тежак, као да их нагло освијести тај размак; и најбезбрижније међу њима испуни страх. Више није било сумње да је срдит и да нешто смишља. Први ишчезе Мостарац, а затим један по један стадоше отпадати у своје собе. Неки зађоше за хан и изгубише се у љесковој шуми.

Док се Ђерзелез примакао, не оста на ледини ни живе душе. У трави се бијелила једна марама, остављена у хитњи и страху. Та празнина га докраја разљути.

Онако распојас и задихан, он је разоко, још увијек у недоумици, гледао у капију гдје су се изгубили. И под том тврдом, дебелом лубањом као да се почело галити и свитати: да се ту с неким ругло тјера и да би то све могло бити беспослењачка комедија. На ту га мисао свега проже пламен. Бијесно и неодољиво зажеље кауркињу, да је види, да је има, да зна на чему је или иначе да побије и поломи све око себе. И кад је тако, гегајући се уморно у боковима и машући рукама, пролазио поред капије, указа му се наједном, пред замагљеним погледом, уврх степеница, широка зелена хаљина и бијел вео. Он само што јекну и, онако разголићен и узрујан, пружи руке пут ње, да са два скока дотрчи до ње, кад се зелена хаљина лагано заниха и ишчезну за собним вратима иза којих се чу јасно кључ у брави.

Ђерзелез је спустио руке низа се, малко оборио главу и дахнући вас знојем и мушком снагом стајао тако часак, мрк као облак и јак као сама земља. Није знао шта да почне и на ког да удари. Онда се окрете, и по хану стаде ршум и лом. Неко дијете које се, не знајући шта је, не бјеше сакрило, испусти из

руку ђугум и побјеже под миндерлук испод ког су му вириле босе и испуцале ноге. Чуше се коњи у шталама, а у свем осталом хану није било ни мачке; све се живо посакривало и ућутало од страха и зорта. Та тишина је Ђерзелеза још више дражила и изазивала. Ударао је на врата, али су сва била, као уклетата, затворена.

Не знајући ни сам, од срџбе, шта чини, стао је седлати коња и пунити бисаге. Опремио се све загледајући не би ли кога видио и онда је, тргнувши жестоко дизгином, извео узрујана бијелца на авлију и зајахао с пања на ком се месо сијече. Коњ га је понио; на њему звекну срма и оружје; одмах се у њему стао слијегати гњев. Отпљуну, изјаха из авлије и као у сну пође ледином коју је малоприје претрчао. А кад мало поодмаче, он видје, и нехотице, у самом углу хана удубљен њен прозор. Гледајући тај прозор затворен, хладан и загонетан, као женски поглед и људско срце, диже се у њему свом снагом већ заборављен гњев и јад; и у безумном прохтјеву да убија и вријеђа, па ма кога, он диже руку с длакавом шаком пут тога прозора и махну њом, растварајући песницу као да баца клетву.

– Кучко! Кучко!

Глас је био туп од љутине.

Јахао је касом, мекотом и пречацем; да он види какви су ти проваљени путеи и који су то отплављени мостови које он не може прећи! Да он види!

За њим је остајао хан, још увијек у престрашеном ћутању.

ЂЕРЗЕЛЕЗ НА ПУТУ

На Увцу је Ђерзелез прескочио ријеку и подбио коња тако да су имали сви бињечије и прибојски џамбаси посла; привијали су младу балегу на копита и прали их мокраћом од мушка дјетета, а Ђерзелез је само ћутао, сагибао се, огледао копита, и није смио да у очи погледа коњу. Нудио је здраву меџедију ко му га извида и поврати му стари кас.

Био је шутљив и немиран и, што је ријетко бивало, Ђерзелез није могао да једе! Откако је из Вишеграда, одбила му се храна. Он је сједао за софру и пушио без сваке мјере много, али му се гадило и од саме помисли на јело.

Друго вече је изишао из кахве, пригледао коња и био задовољан јер је видио да иде набоље. Упутио се неким путељцима према друму. Била је тамна ноћ с много звијезда, и студено. Врлудао је дуго, а враћајући се хану сустиже на друму једног калуђера. Био је погурен, или се само правио да би изгледао старији.

– Јеси ли ти, папас, одавде?

– Нисам беже, него заноћио – вели калуђер меко, а никако му није драго што се срео овако доцкан с оволиким Турчином.

Ђерзелез је корачао напред и сам се чудило што говори с калуђером.

– А богати, папасе, јеси ли ти находио у вашим књигама, је ли ћунах по вашем закону да дјевојка ваше вјере – гледа Турчина?

Калуђер се узвртио и утањио па све увија, док се коначно, ваљда видјевши да је Турчин у некој бризи, не осмјели и спретно не заврши неком причом: како је Бог драги створио свакојака

шарена цвијећа, па тако и људе разних вјера; да је хтио да смо сви једне вјере, Он би то, безбели, и учинио, а овако кад је Он тако уредио, онда треба да се свак моли Богу по свом закону и да свак гледа и узима своју вјеру.

Као и увијек кад слуша другог, Ђерзелезу се чинило да говори право. У раздражљивој шутњи он је наставио пут. Није мислио ни на шта. Наједанпут се окрену лице у лице калуђеру, као да га пита за нешто што је он лично скривио.

– А реци ти мени зашто се ваше жене не крију?

– Ето тако – у нас зар таки адет, шта ли. Ко ти зна; женска ћорава посла. То ми калуђери не знамо; немамо жена па и не знамо.

– Хм!

Још један час га је гледао, а онда се хладно окрену и пође брже. У тишини се чуло како му шкрипи кожа на бенсилаху и тозлацима. Калуђер је, у чуду, каскао за њим. Кад су били код хана, Ђерзелез пође уз басамаче; још се једном обазрије.

– Лаку ноћ!

– Бог ти на помоћ, бег-ефендија; ејсадиле! – викао је калуђер одмичући брзо.

Ујутро су Ђерзелеза у рану зору пробудили гласови, смијех и пјесма. То су биле Циганке што су се умивале испод млинова, прскале водом, и уз вриску шибале врбовим гранчицама. Био је Ђурђевдан.

У кахви затече два брата Морића. То бијаху синови оног старог сарајског Морића што је био чувен због свог богатства и своје побожности и што је умро на хаџилуку. А они бијаху лоле и расипници, насилни и срамотни, далеко познати по злу.

Млађи је учио стамболску медресу, па побјегао чим му је отац умро, и дао се с братом на скитњу и распуштен живот, али је увијек носио бијелу ахмедију око феса. И поред свих страшних пијанки и скитања остало је његово лице као што је било, голобрадо и румено с напућеним уснама као у размажена дјетета, само су му очи, нечедне и зелене, стариле и под набухлим капцима као да су венуле. А старији је био висок и блијед, некад најљепши момак у цијелом Сарајеву, с тешким црним брком и великим тамним очима у којима је увијек пливао златан одраз. Само је сад већ његово лице било хладно и мртво; он се распадао потајно од погане болести, а нико му није знао лијека до један берберин с Бистрика који га је лијечио хаповима и кадовима, а ником није хтио рећи од чега их прави. Али у посљедње вријеме нису браћа смјела у Сарајево, јер су дочули да је на све тужбе због њихових зулума и испада стигао из Стамбола коначан одговор: да се обојица Морића ухвате и посијеку, па су их сад око Сарајева тражиле заптије и везирове Тоске. А и иначе су били већ при крају. Све су кметове били испродавали, још им је остао само велики хан на Вароши и њихова чувена морићевска кућа на Ковачима. У тој кући им је живила стара мајка и једина сестра, мало, грбаво и болешљиво дјевојче.

Упиташе се за здравље (они су били стари знанци) и узеше пити. Браћа опазише промјену на њему и стадоше га запиткивати и дражити.

– Шта је, шта си се смрко? Остарило се, Ђерзелезе, богами!

– Поздравила те Даринка из Пљеваља; каже, откако си ти отишо спава сама.

Ђерзелез је ћутао. Старији Морић је говорио невеселим и помало добротивим тоном очајних пропалица; и са самим Ђерзелезом он је говорио повјерљиво и пријатељски. Млађи се тек смијешо.

– Асли си ћунуп јутрос – смије се старији Морић, безгласно и кратко.

А он их само гледа. Све је у њему мирно, бол се слегао и срџба се охладила, само му је још тешко. Гледа их и долазе му као дјеца, неука и луда, као дијете му је свак ко није видио танку Влахињу, у широкој хаљини од зелена сомота, с малом главом изнад оковратника од крзна. Он је ћутао. Наговарали су га да иза подне пођу на дернек. Он се нећкао. Тек иза ручка осјети досаду, попусти и пристаде.

Наврх брежуљка била је зелена равница окружена великим и ријетким боровима, а отворена према западу. Ту је био цигански дернек. Гориле су ватре. Тукли бубњеви, ударале крнете и шаргије. Коло није престајало. И на сунцу ведрога дана су играле боје шарених циганских хаљина; превладавала је црвена. Пило се, јело, трчало, смијало, ваљало и без престанка пјевало.

Крај једне ватре сједили су Ђерзелез, Морићи и неки момци из Прибоја. Пили су ракију; Ђерзелезу се испрва чинило да је кисела. Али сви су га нудили мезетом, а дан је био топао и лијепо; пило се, и кад год би искапио до дна, он би видио врхове тамних борова како се нишу на прољетном небу.

Управо му је један бакал говорио: – Кад сам чуо, џанум, да си ти дошо, затворио сам намах дућан; идем, рекох, да га видим, па ето... – кад га прекидоше пљесак и смијех, и свирка се збрка и помијеша: на љуљашку се попела Земка.

Та Земка је била пуштеница, и то већ по трећи пут, витка, зелених очију и бијела мимо све остале Циганке. Кажу, нико јој није могао накрај стати.

Љуљашка је била свезана на једној такиши и вила се високо заједно са Земком, с леђа су је отискивале Циганчице, а она се раскриљених руку чврсто држала за конопац и узимала све већи замах. Имала је блиједо лице и заклопљене очи, прелазила је линију бријега и оцртавала се на хоризонту, њене димије су се плеле и виле у сто набора, лепршале и шибале небо. Ђерзелез је, сједећи ниско крај ватре, пратио очима њен замах и сваки пут кад би се дигла и оцртала готово водоравно на небу и враћала у стрмом паду у дубину, њега је пролазила нека слатка тјескоба и језовита стрепња као да је он на љуљашци. Пио је брже и веселије.

Земка се није заустављала; видило се да тешко дише и да је бљеђа, али она се дизала и дизала, и сваки пут кад би била на највишој тачки отворила би очи да у слатком ужасу погледа ораницу и ријеку под бријегом. Испрва су је сви ћутке удивљено гледали, али домало започе смијех и пијана граја. Цигани и прибојски момци почеше подврискивати и довикивати жени која није ништа чула.

– Аха! ’Вамо погледај, Земко!

– Немој, пашће, јадна!

– Ако, на меко ће!

– Ево јој јастука!

– Ха, ха, ха-а-а-а!

– Јих! Љуљни, Земко!

А Земка се уморила. Циганчице је престаше отискивати, замаси су бивали све мањи, још се нихала само својом рођеном тежином, све мање, све

мање, док јој се ноге не дотакоше траве и она сиђе, занесена и насмијана.

Ђерзелез сједи и гледа, топи се и шири руке – збогом памети! – понијело га весеље и љепота и оне димије од џамбасме што лепршају као барјак и мијешају се са врховима борова и с ведрим небом. Као да се његовој жалости прохтјело да се сва одједном прометне у обијест и весеље. Само један час му б некако жао и стидно што се тако брзо одриче своје туге и оне гњевне одлуке с друма да неће у својој близини више никад „ништа што је женско... Ни мачке! Ни мачке!...“ Али наједном Циганке, послије дуга сашаптавања и договора, сложено запјеваше:

*Разбоље се Ђерзелезе,
аман, аман!*

Диже се хајнак и вриска, сви погледаше у њега, а он не видје више никога. Очи му зажагриле и лице сја, а осјећа да је немоћан, и лак је, а никако не може да се дигне.

Ту су пјесму испјевале сребрничке Циганке неке године, кад је Ђерзелез све прољеће лежао у Сребрници, јер га је неко мучке ранио једног петка кад је доходио Нурибеговој кћери под пенџер. А он се не сјећа ни оног петка, ни пенџера, ни Нурибегове кћери, коју је давно заборавио. Само се сјећа како је слаб и рањен лежао; испод отворена прозора му пљуска и шуми набујао поток, на бријегу је ђурђевдански дернек и Циганке први пут пјевају о њему, пјесму им додаје бријег бријегу, јечи и шуми сва сребрничка котлина од пјесама и потока, а он лежи и тако је слаб да не може сам ни маштрафу с лимунадом да устима принесе. Сјећа се, сјећа, али не

може да раздвоји овај дернек од онога што га је болестан слушао, него му се све мијеша, пјесме и свирка и пиће и чељад од онда и од сада, а преко свега тога се љуља Земка у великом смјелом луку, и он је лови очима и језа га пролази, час врела час хладна, испод слабина.

У посљедње дане није готово ништа јео, па га пиће обузима нагло. Сунце је зашло. Иде хладан вјетар, шуме борови; дим са ватара бива модар, сумрак се спушта.

Ђерзелез наређује Циганину да му свира изнад главе, на танку жицу, па сваки час узмахује руком и хоће да га бије и псује му ћемане и онога ко му га је направио, а старији Морић му зауставља руку и мири га. Онда се диже па хоће да иде да хвата Земку за руку. Задржавају га Морићи и смију се; осмјелили се и они момци из Прибоја па се смију. Грохот и тресак, а Ђерзелезу се језик плете.

– Она је... мој душманин.

Отима се, диже, шири руке и полази пут Земке, која стоји међу Циганкама крај љуљашке и глође црвене арнаутске шећерлеме. Распасао се па му спадају и борају се чакшире, а ионако кратке ноге му изгледају још краће и још дебље; отпасао му се појас од ибришима вишњеве боје па се вуче за њим, поливен ракијом и умрљан пепелом. Једва се држи на ногама, кривуда и смјера час лијево, час десно. Циганке вриште од смијеха, и Цигани се убезобразили. Свирка стаје.

– Ха, држи га, земљо!

– Повуци, потегни!

– Јаалах!

А Циганчад што су се испела по гранама гађају га из потаје сухим шишаркама. Враћа се, сједа и пије и упада у пјесму.

Мрак пада. Свијет се помало разилази, а Мориће и њихово друштво тек подузело пиће, теревенче и једнако тјерају шалу с Ђерзелезом, који напреже очи да у мраку разазна Земкин лик, док му се све пред очима помиче и ковитла. Свирачи хоће да им оду; они их заустављају најприје лијепим па онда на силу, псују им мајку циганску, нуде им новце и туку их, наизмјенце.

– Доцкан је, пустите нас, слатке аге!

– Не види се, море, далеко нам је кућама, изгинућемо!

Наједном млађи Морић скочи, његово је голобрадо лице проблиједило и дошло подбуло и зло као у човјека који је на све спреман.

– Посвијетлићу ја вама сад, за душу вам се фираунску!

Он се диже и узе велику главњу смрчевине; држећи је у страну, јер га је дим гушио и искре обасипале, упути се, лагано се поводећи, равницом. На западном, отвореном обронку је стајао пласт сијена, ограђен плотом од шеvara и очупан и изгризен са страна, докле су могла говеда да дохвате. Нађе пласт у мраку, али задуго није хтјело сијено да ухвати пламена; тек кад наломи сувих гранчица од плота и наложи испод сијена, прими се уокруг пласта ватра која се све више пењала, док се коначно не претвори у велик ступ пламена који се на вјетру ширио и наличио на огњено једру. Пуцкетало је сијено и ројиле се искре, црвена је свјетлост залила борове и равницу и заосталу

чељад. Сви се стадоше разилазити, куд које. Свирачи су дрхтали.

– Аман, ага, шта учини? Повјешаће нас кадија све.

– Сиктер, море, и ти и кадија.

– Не, неће они на вас, него нас Цигане; рећи ће: ето, Цигани запалили кадијино сијено. Ух!

И оне чаршилије се препале, ако су и пијане, виде: одвише је. Само оба Морића сједе, пуцају из малих пушака, пијуцкају и гледају у пламен трепћући.

А Ђерзелез посрће, подаље у полумраку, за посљедњим Циганкама и лови Земку. Усиљава се да трчи што боље и бијаше је добро пристигао, кад она наједном закрену налијево и изгуби се на путу који води између њива. Ђерзелез се није надао тако наглом заокрету; онако крут, тежак и пијан, кад се једном залетио, он се није могао зауставити, пређе обронак равнице и отисну се низ високу стрму обалу пут потока. Испрва се дочекивао на ноге, али како је обала бивала све стрмија, изгуби равнотежу и скотрља се као клада све до у поток. Под рукама осјети влажно камење и глиб, и одмах поче да се диже. У очима му је још титрао сјај, али ту је било мрачно. Напипа воду и стаде да хлади руке и чело. Тако је сједио дуго. Ноћ је одмицала.

У неко доба осјети студен и неугодну дрхтавицу, прибра се и одлучи у тупој глави да се извуче из потока. Пењао се и отискивао, придржавао рукама за траву и огранке, одупирао се кољенима, идући све више налијево гдје је обала била мање стрма; и све је то чинио као у сну.

Након дуга времена и напора он се нађе на рубу равнице на којој већ давно није било живе душе.

Било је тамно. Осјети равно и тврдо тло под ногама и тек тада изнеможе потпуно. Он паде на кољена, дочека се на руке и осјети нешто топло и прхко под собом; био је изишао на мјесто гдје је изгорио пласт сијена. Тако је лежао потрбушке, одупирући се на руке. Било му је мучно. Под њим је у хрпи црног гара бљеснула још гдјекад покоја искра. Чуло се како пси реже и глођу остављене кости. Са једног бора паде шишарка и докотрља се до њега. Он се осмјехну.

– Не гађај се, Земко, роспијо... 'вамо дођи!

Никако не може да се сабере. Присјећа се да је хтио неког да бије; хтио је неког да упита шта је ово с њим, али било се наоблачило, и касна ноћ; и никог није било, ни кога да пита, ни с ким да се бије.

ЂЕРЗЕЛЕЗ У САРАЈЕВУ

Несрећан, славан и смијешан, тако је обишао Ђерзелез п царевине. О његовим доживљајима тог љета зна се веома мало; и он сам их је одмах заборављао. Чуло се само да је починио многе лудости ради удовице једног ушћупског трговца и да га је огулила нека Јеврејка што је ходила с чалгицијама из Селаника.

Уочи самог Рамазана стигао је у Сарајево.

Три дана прије његова доласка погубљена су над Ковачима, на оном широком раскршћу гдје се сијено продаје, оба Морића. Ухватили су их у једној механи на друму који води у Трново. Провели су их кроз све Сарајево. Ишли су, везани, кратким и оштрим кораком како ступају Арнаути; око њих Тоске и заптије. За њима је остајао лак облачак прашине. Свијет се базирао.

Кад су били кроз доњу чаршију, почеше да им добацују погрде. Чаршилије су скакале са ћепенака и машући багавим ногама тражиле по земљи нануле.

– Аха!

– Хајдуци!

– Сикиру за домузе!

Тако су их водили до Ташлихана.

Нису их смакнули крај Миљацке, испод Латинске ћуприје, гдје су вјешали рају и гдје би објешени висили по два дана, а беспослени пролазници би им засукивали конопац па онда пустили, и леш би се дуго вртио, као вретено. Њих су погубили брзо, и одмах са сутоном сахранили на Бакијама. Мајка им је издахнула, без јаука, кад је с диванане угледала гдје их воде.

Њихова велика кућа, с безбројним прозорима који гледају изнад града и преко Игмана, остала је тамна и пуста. Само је у једној од доњих одаја горила свијећа. Ту је, венући од сушице, лежала сестра двојице Морића, са плавом главом на врелим јастуцима, и грозничавих очију слушала шапат своје старе дадиље Анђе, која је потајно сновала да је, бар у час смрти, покрсти.

Послије првих јесењих киша и вјетрова, биле су сарајевске улице чисте и ведре са веселим сјајем јесењих дана у зраку и на кућама, и са првим пјегама рујева лишћа на стрмим бреговима. Лети зраком паучина као свила.

Био је Рамазан и дању је све мировало, али ноћу се град проламао од свирке, сијела и ашиковања по махалама. Дућани, пуни воћа, и кахве, пуни људи, били су по сву ноћ отворени. Из ашчаница се ширио оштар и загушљив задах масла и пржена шећера.

Пролазе буљуци жена, а пред њима по један мушкарац са великим фењером.

У удаљеним баштама се у тамној тишини чује како с муклим тутњем бију о земљу презреле крушке, а зреле такише се савијају и нагињу преко ограда и у јесењој обијести падају пролазницима на главе.

Ђерзелез иде, опаљен и лак, у силној снази која се пред јесен купи у сваком човјеку. Сва су мјеста мила; чека га много радости; пуно обећавају дани и људи.

Редом су га позивали на ифтар. И једно предвече кад је, идући Бакаревића кућама, пролазио између Кршле и Турбета, застаде пред кућом на углу. Једна старица, измећарица смежураних руку, кумала је ситним пијеском авлијска врата, кад се једно крило напола отвори и помоли се дјевојка у свијетлим димијама и црвеној јечерми. Она додаде нешто слушкињи и остаде часак онако пригнута у полуотвореним вратима.

Као увијек кад би угледао женску љепоту, он изгуби у тили час сваки рачун о времену и истинским односима, и свако разумијевање за стварност која раставља људе једне од других. Видећи је онако младу и пуну као грозд, он није могао ни начас да посумња у своје право; потребно је само да руку пружи!

Један трен је гледао, раскорачен и зажмиривши мало на десно око, а онда се насмија полугласно и ширећи руке и готово поскакујући пође према њој. Дјевојка га угледа на вријеме, трже старицу за рукав и увуче је у авлију – Ђерзелезу се укрстише у очима гипки и велики покрети зреле дјевојке – а онда тресак, и он не видје ништа до, пред самим

носом, велику бијелу плоху авлијских врата за којима је шкрипала брава и стругао мандал. – Тако је стајао. Још је остало малко, сада већ бесмисленог, смијешка на његовом лицу; а онда се окрену:

– Видиш!...

И у несвјесном чуђењу неколико пута понови ту ријеч без смисла и значења, као што чини човјек који се жестоко удари.

Сад је било мрачније. Иза Кршле су космате и кривоноге суварије стругале загореле караване од пилава, приправљајући се за ифтар. Ђерзелез пође уз бријег.

За вечером је гласно говорио да надвече сјећање. Јео је, а јело га је уједало за срце. Иза вечере, кад су лежали на шиљтету тешко дишући од прекомјерна јела и пушећи, не може одржати и исповједи се младом Бакаревићу, витку младићу зелених очију и румена лица с подругљивим осмијехом. Причао је све, и причајући и сам се чудило да је цио догађај, кад се другом казује, тако мален и незнатан. И нехотице је ширио, увећавао и уплитао сјећања из других сусрета. Гушио се ријечима.

Сутрадан је устао иза подне и одмах се запутио кући крај Турбета. Септембарски дан, и синоћна горчина. Висок бијел зид, тешка затворена врата, а преко зида провирује лоза.

Према кући је била халвеџиница из које га неко викну. Са мирним поштовањем поздрави га један стари познаник, Арнаутин. Био је син призренског трговца, али је живио увијек по свијету „у трговини“, а у ствари се сатирао идући увијек само за једном страшћу. Сад је од својих земљака халвеџија запазио дјевојку у бијелој кући на углу и

ту је губио дане и није одмицао из халвецинице, вребајући узалуд њена врата.

Кад Ђерзелез уђе, изиђоше халвеције иза преградка, гдје су мукло дахћући мијесили шећер и тијесто, и простријеше им хасуру да сједну. Обојица су настојала да сједну лицем према улици и вратима. Како нису смјели пушити и како их је морила жеђ, говорили су испрва веома мало, и погљидали сваки час напоље. Ђерзелез се први повјери и исприча му „све“. Кад Арнаутин чу, обрадова се без имало суревњивости; његово лице, жуто, с дубоким борама, и његове угашене очи, оживјеше и плануше. Поведоше говор као пријатељи. Оборивши блиједо лице с подстриженим брцима, Арнаут је говорио полако и растављајући ријечи:

– Она је као крушка јерибасма, глатка и мека. Асли је жена латинског милета врђа од сваке друге жене.

И они почеше дуг и страствен разговор, турски а шапатом. Арнаут је говорио промукло и са смијешком, који му је увијек лежао као неугодна сјена на лицу. Од њега је сазнао све о тој дјевојци.

Она се звала Катинка и била је кћи Андрије Пољаша, несрећна рад своје љепоте о којој су пјевали двије пјесме по свој Босни. На кућу су им ударали рад ње. Никад није смјела излазити. Свецем би је водили зором на рану мису у Латинлук, и тад умотану у бошчу као Туркињу, да је не познају. Ријетко је силазила и у авлију, јер је одмах до њих била ислахана, за читав бој виша од њихове куће, а ђаци те школе, слабо храњени и много бијени младићи, проводили су, блиједи од жеље, сате на прозорима, ловећи је погледом по авлији. А кад год

би изишла, угледала би за прозором нацеровено лице лудог Алије, жута и крезуба идиота, који је био слуга у тој школи.

Дешавало се, последије бурних вечери, кад би аскери или сарајски момци врискали и накашљавали се испод прозора и ударали на врата, да би је мајка, ни криву ни дужну, грдила и у чуду се питала „у кога се уметну“ да је рад ње град луд и кућа немирна, а она би је слушала, скопчавајући јечерму на грудима, без зрачка разумијевања у великим очима. Она је често поваздан плакала не знајући куд ће са животом и са својом проклињаном љепотом. Она је клела саму себе и гризла се и узалуд мучила, у својој великој невиности, да докучи шта је то „безобразно и турско“ на њој што залуђује мушкарце и рад чега се успаљују и маме око њине куће аскери и балије, и због чега то мора онда да се крије и стиди а њени да живе у страху. И сваки дан је бивала љепша.

Отад заредаше Ђерзелезу поподневи у халвеџиници. Почеше се купити и неке Сарајлије. Долазио је и млади Бакаревић, па Дервиш-бег са Широкаче, риђ и подбуо од пића, а сад, због поста, љут као рис; и Авдица Крцалија, ситан, мршав и жустар као ватра, познат уколица и женскар. Ту, у полумрачној халвеџиници, гдје је свака ствар била потамњела и љепљива од шећера и испаривања, чекали би да пукне топ¹ и водили дуге разговоре о женама само да забораве жеђ и духан.

1 Топовски пуцањ означавао је крај дневног поста.

Са горчином у запаљеним устима и неким болним немиром у сваком мишићу, Ђерзелез их је слушао, смијао се, па и сам покатакд причао, заплићући се и узалуд тражећи ријечи. А пред њим је увијек Катинкина кућа затворених врата и непомичних пенџера.

Једно поподне испребијаше од чамотиње и зловоље неког сомунџију, хришћанина, што је прошао пушећи.² Покушали су да заваде, за забаву, Арнаута и Ђерзелеза због дјевојке, али узалуд, јер је Арнаутин био непомичан у свом миру са смијешком и без трага суревњивости. Једанпут платише неко дијете да иза угла танко виче:

– Гле Катинке! Како си, Катинка? Ама гдје си ти? Нигдје те нема!

Кад чу Арнаутин, само што стригну очима и без шума, као ласица, клисну према вратима. А Ђерзелез за њим. Стиже га на вратима и обојица испадосе у исти час на улицу. А напољу нигдје никог: дуго и сумрачно доба пред ифтар и притајена бијела кућа; иза угла се чује по калдрми топот како бјежи плаћено дијете. Сви су се дуго смијали. И Ђерзелез се смијао.

Млади Бакаревић им предложи да зовну Ивку Гигушу, једну стару и познату пезевенкушу с Бистрика, која је залазила у сваку кућу, јер је продавала без и чеврме, али је живила не толико од свог беза колико од туђег гријеха и туђе невиности. Била је дебела и висока старица са смеђим округлим

2 Како муслимани преко дана, уз Рамазан, не пуше, не једу и не пију, нису смјели ни хришћани пушити или јести пред њима, да им не изазивају жељу.

очима; у говору се непрестано дотицала руком Ђерзелезова кољена. Обећала је да ће развидити, али да нема наде јер се до дјевојке не може; и отишла, опраштајући се гласно.

Сутра по подне затече Арнаута и Гигушу. Арнаут је климао главом.

– Хеј, хеј, отишла, отишла!

– Отишла, богами, ефендија, има два дана. Одвели је, казују ми, прије сабаха; и сад дај знај, душо, гдје је. Запазили, зар, гдје се врзете око куће, а много вас је, па веле да сакријемо дјевојку. То је, душо, ништа друго. А сад, дај је наћи.

Стара је снижавала и дизала глас, нишући главом као над губитком. Арнаутин је гледао преда се. Није се никако могло знати шта мисли.

Ђерзелезу удари крв у главу. Та ствар тако јасна и вјероватна и неповратно истинита: да у тој кући већ од некидан нема дјевојке с блиједим и мршавим лицем а тешком косом и бујним великим тијелом (он је још једном угледа цијелу), узбуди и преврну све у њему. Као да се стеже и смркну халвеџиница; крвави му дођоше и баба и Арнаут; окрену се и као слијеп изиђе на улицу.

Надимао се од гњева. Не моћи до те влахиње; никад не моћи! И не моћи никог убити и ништа разбити! (Нови вал крви заплусну.) – Или да ово није варка! Да њега не магарче? Каква је ово шала опет? И какве су то жене до којих се не може као ни до бога? А исти час је јасно осјећао да су то претанки конци за његове руке и да – по који је то пут већ у животу!? – не може никако да схвати људе ни њихове најједноставније поступке, да ваља да се одрече и повуче, и да остаје сам са својим смијешним гњевом и сувишном снагом.

Ишао је туп и убијен. Ниједне мисли у глави, само се црвен облак један за другим диже и расплињује. Није се освртао, а за њим је остајала бијела шутљива кућа и мрачна ниска халвеџиница.

У Кршли су се вјежбали трубачи; једнолична мелодија војничког марша сваки час се прекидала и понављала. Сунце је добро сјало. Одједном га стеже око врата и поли зној. Ишао је низ Миљацку; испод њега раките и врбе зелене, али са траговима још прољетних поплава. – Добро је да је пут низ Миљацку тако раван и тако дуг; да никад не би свршио! Да се нигдје не мора закретати.

Зауставио се тек на Хисетима и закренуо, сад већ с јасном намјером, у Доње Табаке. Ту уђе у једно мало двориште с високом капијом. Под њим су јецали и шкрипали уски басамаци изглодани од многих посјета. У малој и лијепој соби, у пригушеном свјетлу завјеса од танка бијела ћерећета, сједила је, с мирним очима и бијелим рукама, Јекатерина, као да чека.

Та Јекатерина је била кћи једног љекара, који је дошао некад из Одесе. Говорили су да је Грузијанац, али у ствари је био Рус; и никад се није знало зашто је избјегао. Носио је фес и звали су га Велибег, али је прије смрти звао попа и умро као хришћанин. Кћи му је, осиротјела и сама, хтјела најприје да пође у какав женски манастир у Русију, али ју је задржао један Грк, каваз, а кад је он превари, преселила се у једну од оних малих кућица што се редају низ Хисета до у Доње Табаке и у којима живе под државним надзором, све по једна или двије у свакој кући, куповне и цијелом граду по имену познате дјевојке. Са остатком очева новца она је купила ту малу кућу у којој је сада живила с једном старом

слушкињом, такође некадашњом хисетском дјевојком. По дану би спавала или плела јастучнице у сјени своје авлије, а по ноћи би примала богатије госте. Била је ониска, крупна и шутљива.

Ђерзелез ју је познавао из пријашњих ноћи. Она се изненади дањој посјети; устаде, а он рече мирно, с врата:

– Јекатерина, дошао сам до тебе.

– Нека, нека, добро дошо! – говорила је она намјештајући му покорно јастуке.

Сјео је на кратко шиљте, а она остаде стојећи, малко пригнута. И одмах поче да га распасује.

Послије је лежао положивши главу на њен скут, док му је она миловала сунцем опаљену шију. Припио је лице уз танко ткиво њених димија; пред очима су му кружили свијетли и црвени колупови несрећне крви и безбројне успомене, ублажене и далеке.

И та рука што је осјећа на себи, је ли то рука жене? – Мљечанка у крзну и сомоту чије се тијело, витко и племенито, не може ни замислити. Циганка Земка, дрска и подмукла а мила животиња. Гојна удовица. Страсна а превејана Јеврејка. И Катинка, воће које зрије у хладу. – Не, то је рука Јекатерине. Само Јекатерине! Једино до Јекатерине се иде равно!

И још се једном јави мисао с којом је сто пута заспао, нејасна, никад докраја домишљена, а увредљива и јадна мисао: зашто је пут до жене тако вијугав и тајан, и зашто он са својом славом и снагом не може да га пређе, а прелазе га сви гори од њега? Сви, само он, у силној и смијешној страсти, цио свој вијек пружа руке као у сну. Шта жене траже?

Мала рука не престаје да га глади, вјешто и зналачки, низ кичму. И опет гасне мисао и руши се неријешена и тешка у њему. Говорио је као у сну, непомичан.

– Колико сам свијета видио, Јекатерина!
Колико сам ја свијета обишо!

Он сам није више знао би ли то да јој се тужи или да се хвали; и прекину се. Био је миран у сањивој тишини у којој се сливају и измирују сви дани и догађаји. Силом је склапао очи. Хтио је да продужи тај час без мисли и жеље, да што боље отпочине, као човјек коме је дан само кратак одмор и коме ваља даље путовати.

[1920]

